

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Gehechtheid, sociaal netwerk en thuisloosheid bij jongeren

Tavecchio, L.W.C.; Thomeer-Bouwens, M.A.E.

Citation

Tavecchio, L. W. C., & Thomeer-Bouwens, M. A. E. (1996). Gehechtheid, sociaal netwerk en thuisloosheid bij jongeren. *Pedagogisch Tijdschrift*, 21, 341-356. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/10479>

Version: Not Applicable (or Unknown)
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/10479>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Gehechtheid, sociaal netwerk en thuisloosheid bij jongeren

L.W.C. TAVECCHIO & M.A.E. THOMEER-BOUWENS

Samenvatting

Ter verklaring van het ontstaan van thuisloosheid bij jongeren is in dit onderzoek onder meer aansluiting gezocht bij inzichten uit de gehechtheidstheorie. Het verband tussen de kwaliteit van de vroege ouder-kind relatie en latere sociaal-emotionele ontwikkeling en interpersoonlijke relatievorming staat daarin centraal. Met name is de vraag gesteld naar de samenhang tussen de gezinsachtergronden, de ouderlijke opvoedingsstijl, scheidings- en verlieservaringen en de aard en de kwaliteit van de gehechtheidsrelatie van thuisloze jongeren (n=108). Tevens is informatie verzameld over de aanwezigheid van een sociaal netwerk. Dezelfde gegevens zijn verzameld bij een vergelijkingsgroep bestaande uit residentiële jongeren, ex-pupillen van landelijke hulpverleningsvoorzieningen (n=85) en bij een omvangrijke controlegroep bestaande uit 'doorsneejongeren' (n=1228). Uit de resultaten komt naar voren dat naast gescheiden ouders vooral het gebrek aan ervaren ouderlijke responsiviteit, d.w.z. weinig zorg en veel controle, moeten worden beschouwd als doorslaggevend voor het ontstaan van thuisloosheid. Tevens kwam naar voren dat de aanwezigheid van een sociaal netwerk rondom de jongere een protectieve functie bij het voorkomen van thuisloosheid kan vervullen.

Inleiding

Thuisloosheid is van alle tijden. Tot aan het einde van de vorige eeuw werd zwerfgedrag vooral beschouwd als een verschijnsel dat de maatschappelijke orde verstoorde en waar korte metten mee gemaakt moest worden. Verwijzingen naar zwervers en vagebonden vindt men dan ook voornamelijk terug in juridische geschriften. Door de opkomst van de welvaartsstaat en de daaruit voortvloeiende sociale wetgeving nam het aantal thuislozen weliswaar af, maar het verschijnsel bleef bestaan. Dit leidde tot de veronderstelling dat zwerfgedrag zijn oorsprong niet alleen vindt in economische en maatschappelijke factoren, maar ook samenhangt met een specifieke psychologische ontwikkeling van het individu.

In de literatuur die aanvankelijk vooral vanuit de juridische en medische hoek verscheen, wordt onmaatschappelijkheid in de vorm van bedelen, stelen en niet werken als de meest in het oog springende, want hinderlijke, eigenschap van thuislozen beschreven. Daarnaast blijkt het hen op ieder levensterrein te ontbreken aan bindingen: ze hebben geen thuis, geen gezin, geen vaste werkkring en geen sociaal netwerk.

In het begin van de jaren zestig probeert men in een aantal empirische onderzoeken vanuit een psychologische invalshoek de wordingsgeschiedenis van de thuisloze mens

te ontrafelen en zo verklaringen te vinden voor zijn 'onthechte' wijze van in het leven staan. Als mogelijke oorzakelijke factoren in de ontwikkeling tot thuisloosheid worden genoemd een aangeboren dan wel aangeleerd gebrek aan integratie-vermogen (Horst, 1962; Mullink, 1963), een cognitief onvermogen de realiteit juist waar te nemen (Heydendael, 1969) en neurasthenie (Nagel, 1977). Thuisloosheid betekent, naast het ontbreken van een huis en een dak boven het hoofd, ook en vooral het ontbreken van persoonlijke relaties en bindingen met anderen. Heydendael (1993) noemt het gemis aan bindingen van enige betekenis de essentie van thuisloosheid. Elders spreekt hij over 'relationele onbekwaamheid' als typerend kenmerk van thuisloze mensen (Heydendael, 1987).

De laatste jaren zijn vooral de jongere thuislozen in de aandacht van politiek (Notitie WVC, 1994), media en wetenschap (Van der Ploeg, Gaemers & Hoogendam, 1991; Tavecchio, Van der Ploeg & Roorda-Honée, 1993) komen te staan. De omvang van de groep - de schattingen lopen uiteen van ongeveer 7000 in 1990 (De Bie & Dortmans) tot 4300 in 1995 (Loef & Wever) - de slechte kwaliteit van hun bestaan en de voorspelde toekomst van deze jonge mensen als maatschappelijke onderklasse rechtvaardigen de toegenomen belangstelling volkomen.

Theoretische uitgangspunten en probleemstelling

Voor het verklaren van thuisloosheid bij jongeren wordt in dit onderzoek steun gezocht bij het sociaal-ecologisch ontwikkelingsmodel van probleemgedrag (Van der Ploeg & Scholte, 1990). Dit model, hier vooral gebruikt als analysemodel, geeft een opsomming van de risicofactoren die zich kunnen voordoen in vier verschillende subsystemen: gezin, school, vrienden en persoon. Combinaties van deze factoren tegen een achtergrond van risicofactoren in de bredere demografische en macrosociale context zouden kunnen leiden tot intern of extern gericht probleemgedrag. Zwerfgedrag wordt in het model opgevat als een vorm van geëxternaliseerd probleemgedrag. De in het onderzoek verzamelde gegevens hebben vooral betrekking op de subsystemen gezin en vrienden, waarbij dit laatste subsysteem ruim wordt geïnterpreteerd en het hele sociale netwerk omvat: naast leeftijdsgenoten ook belangrijke volwassenen als familieleden, kennissen en hulpverleners.

In het subsysteem gezin wordt een disharmonisch, negatief gezinsklimaat met daarbinnen een onveilig hechtingsklimaat gezien als een belangrijke ontstaansgrond voor probleem- i.c. zwerfgedrag. Dit kan worden verklaard met behulp van de gehechtheidstheorie zoals ontwikkeld door Bowlby (1969, 1973, 1977, 1980). De theorie is gebaseerd op de veronderstelling dat jonge kinderen ter wereld komen met een aangeboren neiging om gehecht te raken - een neiging die overlevingswaarde zou hebben gehad in de oorspronkelijke "omgeving van evolutionaire aanpassing". In de theorie (zie ook Sroufe & Fleeson 1986; Marris, 1991) wordt een verband gelegd tussen de kwaliteit van de vroege ouder-kind relatie en latere sociaal-emotionele ontwikkeling en de vorming van interpersoonlijke relaties. Een kind dat in zijn eerste levensjaren een goede band met zijn ouders heeft opgebouwd, heeft daar later profijt van in de omgang met leeftijdsgenoten en met volwassenen (vgl. Suess, Grossman & Sroufe, 1992).

ontwikkelt het vanuit deze eerste relaties een gevoel van basisveiligheid, innerlijk gerepresenteerd in een zgn. 'veilig' werkmodel van gehechtheid. Dit mentaal model wordt gevormd op grond van de verwachtingen van het kind omtrent ondersteuning vanuit de omgeving, verwachtingen die zijn gebaseerd op de ervaringen met de opvoeders die het kind gedurende de eerste levensmaanden en -jaren heeft opgedaan. Tegelijkertijd ontwikkelt het kind binnen dit werkmodel een beeld van zichzelf als iemand die al dan niet bekwaam is de omgeving naar zijn hand te zetten en de aandacht te krijgen die hij nodig heeft (cf. Van IJzendoorn, 1992).

De werkmodellen verschaffen een leidraad en een basiskader voor latere transacties met de omgeving. Dit geldt in het bijzonder voor het verloop en de interpretatie van eigen en andermans doen en laten in persoonlijke en sociale relaties. In de visie van Bowlby zal het kind dat opgroeit onder de voortdurende 'niet-beschikbaarheid' en afwijzing van zijn ouders, zich bewust dan wel onbewust trachten te ontdoen van de behoefte aan nabijheid van anderen. Dergelijke ervaringen leiden tot de ontwikkeling van 'onveilige' werkmodellen van gehechtheid waarbij verschillende vormen worden onderscheiden. De aard van het ervaren gebrek aan beschikbaarheid en de ontwikkelde werkmodellen bepalen hoe iemand in relaties functioneert en welke relaties worden aangegaan (Kolk, 1989).

Naarmate de consistentie van zijn onveilige gehechtheidservaringen groter is, zal het kind een werkmodel ontwikkelen volgens welk het een negatief beeld opbouwt van zowel zichzelf als de hem omringende wereld: in zijn confrontatie met de wereld kan het noch vertrouwen op zijn eigen competentie noch op de steun van zijn omgeving. Met het sterker worden van het werkmodel zal het ook zijn verdere ervaringen binnen dit kader interpreteren en wordt het steeds moeilijker het patroon te doorbreken. Ook de methoden die het kind aanvankelijk ontwikkeld heeft om zich staande te houden zullen vastere vormen aannemen en worden tot een onbewust reactiepatroon.

Vanuit het perspectief van deze theorie is weglopen én wegblijven van huis en/of gaan zwerven méér dan een incident of het directe gevolg van een conflict met de ouders, maar veeleer een diepgeworteld psychologisch probleem, voortkomend uit een gebrek aan vertrouwen in de beschikbaarheid en toegankelijkheid van de opvoeder (Stefanidis e.a., 1992). Bovendien zal dit gebrek aan vertrouwen gemakkelijk gegeneraliseerd worden naar de ruimere sociale omgeving en kunnen leiden tot een algemeen onvermogen tot het aangaan en onderhouden van sociale contacten dan wel het bewust of onbewust vermijden hiervan. Concluderend kan gesteld worden dat een onveilig gehechtheidsklimaat per se en in haar consequenties gezien kan worden als risicofactor voor het ontstaan van zwerfgedrag (vgl. Tavecchio & Roorda-Honée, 1994).

Zijn er nu ook factoren aan te wijzen die deze negatieve ontwikkeling kunnen remmen? Garnezy (vgl. De Wit, 1987) noemt naast kind- en gezinskenmerken die een negatieve ontwikkeling kunnen voorkomen een derde categorie protectieve factoren die te maken heeft met de mogelijkheid van steun buiten het gezin in de vorm van een sociaal netwerk. Dit sociaal netwerk kan bestaan uit andere belangrijke volwassenen als familieleden, leerkrachten en hulpverleners, maar ook uit leeftijdsgenoten als vrienden, klasgenoten, collega's, vaste vriend(in) - kortom 'peers' of een combinatie van beide categorieën. Door historische ontwikkelingen is de invloed van leeftijdsgenoten op jongeren de laatste decennia

toegenomen (Ter Bogt & Van Praag, 1992). Hierdoor zullen bij problemen thuis jongeren eerder op leeftijdsgenoten kunnen terugvallen. Met name voor thuisloze jongeren kan dit van groot belang zijn, omdat zij per definitie een problematische relatie met het ouderlijk milieu hebben. Leeftijdsgenoten zouden voor hen wel eens een belangrijke compensatie voor de slechte relatie met de ouders kunnen vormen.

Samengevat in termen van protectieve en risicofactoren kunnen we de volgende theorie ontwikkelen m.b.t. het ontstaan van thuisloosheid, c.q. zwerfgedrag. Een onveilig hechtingsklimaat vormt een risicofactor omdat het kind zich op grond daarvan een negatief beeld vormt zowel van zichzelf als van zijn directe sociale omgeving. Bij voldoende consistentie van deze negatieve ervaringen ontwikkelt het kind een onveilig werkmodel, waarbij het negatieve beeld gegeneraliseerd wordt naar de bredere sociale omgeving. Dit kan leiden tot relationele onbekwaamheid en in laatste instantie tot zwerfgedrag. Wordt het onveilige hechtingsklimaat binnen het gezin evenwel gecompenseerd door positieve ervaringen in de bredere sociale omgeving, bijvoorbeeld in de vorm van een ondersteunend netwerk bestaande uit volwassenen en/of peers, dan zal er een positiever beeld ontstaan zowel van zichzelf als van die omgeving, waardoor ook het werkmodel een meer genuanceerde inhoud krijgt en de kans op het ontwikkelen van relationele onbekwaamheid en daarmee van zwerfgedrag afneemt. Een ondersteunend sociaal netwerk vormt zo een protectieve factor bij het voorkomen van het ontstaan van thuisloosheid.

Om deze theorie op zijn waarde te toetsen is een onderzoek uitgevoerd waarbij verschillende groepen vergeleken zijn op enkele achtergrondvariabelen, op kenmerken die een indicatie vormen voor de kwaliteit van de gehechtheid en op de omvang en de ervaren kwaliteit van het sociale netwerk. De leidende onderzoeksvragen hierbij waren:

1. Onderscheiden thuisloze jongeren zich van andere jongeren op de onderzochte kenmerken?
2. Welke van deze kenmerken moeten als voorlopers van thuisloosheid worden beschouwd?
3. Vermindert de aanwezigheid van een sociaal netwerk buiten de directe gezinscontext de kans op het ontstaan van thuisloosheid?

Methode

Respondenten

Het onderzoek is uitgevoerd bij drie groepen. Alle deelnemers aan het onderzoek zijn geselecteerd op leeftijd (15-24) en etniciteit (opgevoed door een etnisch Nederlandse moeder). De verschillende onderzoeksgroepen kunnen als volgt worden gekarakteriseerd:

1. *Thuisloze jongeren (Th)*, de doelgroep, bestaat uit 70 jongens en 38 meisjes met een gemiddelde leeftijd van respectievelijk 20 en 18 jaar. Zij zijn geworven bij over het hele land verspreide hulpverleningsinstellingen die zich richten op de algemene of meer specifieke opvang van (thuisloze) jongeren. Een jongere werd als thuisloos beschouwd als hij/zij sinds minstens drie maanden geen vaste woon- of verblijfplaats had en gedurende die periode op tenminste drie verschillende plaatsen had geslapen. De respondenten uit de

doelgroep waren gemiddeld 16.5 maanden thuisloos en hadden tijdens de drie maanden voorafgaand aan het onderzoek op zes verschillende plaatsen overnacht. Zestig procent van deze jongeren had een tehuisverleden van gemiddeld 3.5 jaar. Gedurende die tijd verbleven zij in gemiddeld 2.2 verschillende internaten (min. 1 - max. 6). Deze groep thuisloze jongeren bleek bijna twee maal zolang thuisloos te zijn als de jongeren zonder tehuisverleden (respectievelijk 20 en 10 maanden).

2. *Residentiële jongeren (R)*, een vergelijkingsgroep van 50 jongens en 35 meisjes, met een gemiddelde leeftijd van 18 jaar, ex-pupillen van de Landelijk Werkende Residentiële Voorzieningen (LWRV). De gemiddelde internaatsopname was, evenals bij de thuisloze jongeren met internaatsverleden, 3.5 jaar, terwijl het aantal verschillende tehuizen waarin zij woonden, met een gemiddelde van 1.62, significant lager was ($p < .01$; min. 1 - max. 4). Op het tijdstip van werving moesten deze respondenten de betreffende residentiële instelling hoogstens 3 jaar en minstens 3 maanden geleden hebben verlaten, mochten niet overgeplaatst zijn naar een ander internaat en niet zijn gaan zwerven. Er werd gekozen voor een vergelijkingsgroep van ex-residentiële jongeren, omdat uit eerder onderzoek is gebleken dat 60 tot 80 procent van de thuisloze jongeren korte of langere tijd in internaten heeft doorgebracht. De keuze voor de pupillen van juist de LWRV-instellingen wordt verantwoord door de ernst van hun problematiek, die in hoge mate overeenkomt met die van thuisloze jongeren (Haaster e.a., 1993). Een vergelijking van beide groepen kan licht werpen op de vraag waarom van jongeren met overeenkomstige achtergrond en problematiek een deel op straat terecht komt, terwijl anderen zich in de maatschappij blijken te kunnen handhaven.

3. *Utrechtse Controle groep (UC)*, bestaat uit 1228 'doorsnee jongeren', waarvan 550 jongens en 678 meisjes met een gemiddelde leeftijd van 19 jaar. Zij vormen een representatieve groep respondenten die deelnam aan de tweede 'golf' van het WIL-onderzoek, een overzichtsstudie naar ontwikkeling in de adolescentie en naar intergenerationele overdracht (Meeus & 't Hart, 1993). Aan de hand van deze 'normgroep' kan de mate van afwijkendheid van de doelgroep en de vergelijkingsgroep in kaart worden gebracht.

De totale steekproef omvat 1421 respondenten, waarvan 670 jongens en 751 meisjes verdeeld over een doelgroep, een controlegroep en een vergelijkingsgroep. De gemiddelde leeftijd bedraagt 19 jaar. De Utrechtse Controlegroep en de Thuislozen zijn gemiddeld wat ouder dan de Residentiëlen. Bij de Thuislozen zijn de jongens ouder dan de meisjes.

Meetinstrumenten

Over het meten van gehechtheid op latere leeftijd bestaat op dit moment nog geen consensus. Wel is het mogelijk om op theoretische gronden enkele factoren aan te wijzen die voorwaarden vormen voor de ontwikkeling van een veilige gehechtheidsrelatie of daar een uitvloeisel van zijn. Deze factoren moeten beschouwd worden als *indicatoren* voor de kwaliteit van de gehechtheid. Zo worden de *responsiviteit* van de belangrijke opvoeders en het aantal en de ernst van de *scheidingservaringen* gezien als bepalend voor de kwaliteit van de gehechtheidsrelatie. De mate waarin de respondent zich op zijn gemak voelt in intieme relaties, zijn specifieke *gehechtheidsstijl*, wordt opgevat als de neerslag van gehecht-

heidservaringen tot nu toe. De omvang en ervaren kwaliteit van het *sociale netwerk*, d.w.z. het aantal personen door wie de respondent zich geaccepteerd en gewaardeerd weet, worden beschouwd als een uitvloeisel van de gehechtheidskwaliteit.

De onderzoeksgegevens zijn verzameld met behulp van gesloten interviewvragen en de hieronder beschreven instrumenten:

De indeling in *sociale klasse* is gebaseerd op een combinatie van opleidings- en beroepsniveau van de ouder¹ en onderscheidt 5 categorieën (indeling Intomart). In 1990 viel 18% van de Nederlandse gezinnen in de hoogste klasse van grote ondernemers, hoge ambtenaren en academici; 20% behoorde tot de hogere en 20% tot de lagere middenklasse; 35% waren geschoolde en 8% ongeschoolde arbeiders.

De *responsiviteit* van de ouders is gemeten met behulp van het Parental Bonding Instrument (Parker et al., 1979). Aan de hand van 25 vragen wordt informatie verzameld over de 'zorg' en de 'controle' door de ouder, zoals de respondent die heeft ervaren gedurende de eerste 16 jaar van zijn/haar leven. Dezelfde items worden apart voor de vader en voor de moeder gescoord op een 4-punts Likertschaal. Hoge scores op de zorgschaal wijzen op affectie en warmte; lage scores op afwijzing en onverschilligheid. Hoge scores op de controleschaal zijn indicatief voor een overmaat aan ouderlijke controle en het creëren van afhankelijkheid; lage scores op deze dimensie staan voor het stimuleren van onafhankelijkheid en autonomie. Het instrument heeft goede psychometrische kwaliteiten: zowel de split-half als test-hertest betrouwbaarheid zijn goed en de scores worden niet beïnvloed door leeftijd, sexe, gezinsgrootte of sociale wenselijkheid. In dit onderzoek is een ingekorte versie gebruikt. Correlaties tussen de oude schalen (resp. 12 en 13 items) en de nieuwe schalen (beide 10 items) variëren van $r = .96$ tot $r = .99$. Alle schalen hebben een scorebereik tussen 0 en 30. De interne consistentie, uitgedrukt in Cronbachs alpha, is voor alle schalen hoog en varieert van $\alpha = .80$ (controle vader) tot $\alpha = .93$ (zorg vader).

Voor het operationaliseren van de gehechtheidsindicator *scheidingservaringen* is op grond van antwoorden op de vraag bij wie zij gedurende welke perioden in hun leven zijn opgegroeid het *aantal verschillende opvoedingssituaties* berekend dat de respondent gekend heeft. Het veranderen van opvoedingssituatie impliceert immers het tijdelijk of langdurig gescheiden worden van één of meerdere belangrijke gehechtheidsfiguren en het zich moeten aanpassen aan een, ook sociaal, geheel nieuwe omgeving. Ook de *leeftijd waarop de breuk in het eerste opvoedingsmilieu* plaatsvond is berekend en kan worden gezien als medebepalend voor de ernst van de scheidingservaring. De correlatie tussen de twee variabelen is $r = -.76$, $p < .000$ ($n = 1421$). Hoe eerder het oorspronkelijke opvoedingsmilieu wordt opgebroken, hoe vaker het kind dus van opvoedingssituatie verandert.

De *Vragenlijst Gehechtheidsstijlen* (Hazan & Shaver, 1987; Mayseless, 1990; Van IJzendoorn et al., 1993) probeert de bewuste opvattingen van de respondenten met betrekking tot zichzelf en hun sociale omgeving in kaart te brengen. Er worden vier gehechtheidsstijlen onderscheiden: vermijgend, ambivalent, gedesoriënteerd en veilig. De respondent classificeert zichzelf door het plaatsen van een kruisje bij de gehechtheidsstijl die naar zijn mening het best bij hem past. Na deze keuze voor één gehechtheidsstijl, classificeert de respondent

zich nogmaals door voor elk der vier gehechtheidsstijlen op een 7-punts Likert-schaal aan te geven in welke mate hij de betreffende gehechtheidsstijl op zichzelf van toepassing acht. De zo verkregen schaalscores maken ook correlatieve analyses met het instrument mogelijk. De interne consistentie van het instrument, gemeten door de classificatie te combineren met de Likert schalen, is goed: de groepsclassificatie wordt telkens bevestigd door een significant hogere score op de bijbehorende Likert-schaal (zie Tabel 1).

Tabel 1. Interne consistentie Vragenlijst Gehechtheidsstijlen

Classificatie	Vermijdend	Ambivalent	Gedesoriënteerd	Veilig	Anova
Likert-schaal	Gemiddelde	Gemiddelde	Gemiddelde	Gemiddelde	F(3,1321)
Vermijdend	5.61	3.67 °	3.85 °	3.29	226.6 *
Ambivalent	2.57 °	5.63	3.27	2.56 °	170.1 *
Gedesoriënteerd	2.89 °	3.67	5.87	2.73 °	337.6 *
Veilig	2.81	3.42 °	3.17 °	5.69	329.7 *
Frequentie	n=479 (35%)	n=141 (10%)	n=336 (24%)	n=426 (31%)	n=1382(100%)

* $p < .001$

° gemiddelden voorzien van dit teken verschillen niet significant van elkaar (Duncan multiple range test $p < .05$).

Het *sociale netwerk* wordt op twee manieren gemeten. Het *Persoonlijk Netwerk* (Fischer, 1982; Van Tilburg, 1985; Meeus, 1990) geeft de mate weer waarin de respondent zich in verschillende domeinen als vrije tijd, relatieproblemen, school en werk gesteund weet door een tiental expliciet genoemde netwerkleden. Wegens de grote uitval van met name de doelgroep in de overige drie domeinen, is in het onderzoek alleen gebruik gemaakt van het domein relatieproblemen. Met behulp van een principale componentenanalyse kon dit domein worden herleid tot twee kerndimensies: een *gezinsfactor*, waarmee de kwaliteit van de huidige relatie met de ouders en broers en/of zusters wordt gemeten en een *vriendenfactor*, die iets zegt over de kwaliteit van de huidige relaties met vrienden en kennissen (zie Tabel 2). Beide factoren tezamen verklaarden 62.5% van de variantie in de oorspronkelijke variabelen. De onderlinge correlatie is $r = .30$, $p < .001$.

De *Social Support Questionnaire-6* (Sarason et al., 1990), bestaat uit zes tweeledige items en is de verkorte versie van de oorspronkelijk 27 items tellende vragenlijst (Sarason et al., 1983). Het instrument meet de ervaren sociale steun. De SSQ-6 onderscheidt twee aspecten aan het begrip sociale steun: het aantal mensen dat beschikbaar is in zes nader gespecificeerde probleemsituaties en de tevredenheid die men voelt ten aanzien van de ervaren steun. De aspecten worden gemeten met de N(umber)-schaal en de S(atisfaction)-schaal, een 6-punts Likertschaal die loopt van 1 'zeer ontevreden' tot 6 'zeer tevreden'. De interne consistentie van de N-schaal bedraagt $\alpha = .90$ en van de S-schaal $\alpha = .87$. De correlatie tussen beide schalen is $r = .49$, $p < .001$.

Tabel 2. Factoren van het domein relatieproblemen, na varimax rotatie

Variabelen	Factor 1	Factor 2
relatie vader	.79	-.01
relatie moeder	.80	.04
relatie broer(s)	.77	.27
relatie zuster(s)	.71	.28
relatie beste vriend	.04	.77
relatie overige vrienden	.08	.86
relatie kennissen	.28	.65

Resultaten

In deze paragraaf wordt eerst weergegeven hoe de onderzochte groepen van elkaar verschillen ten aanzien van achtergrondvariabelen en gehechtheidsindicatoren. Vervolgens wordt aan de hand van een discriminantanalyse nagegaan welke variabelen de beste voorspellers zijn van thuisloosheid. Tenslotte komt de relatie tussen het sociale netwerk en het ontstaan van thuisloosheid aan bod.

Achtergrondvariabelen

Sociale klasse vader en moeder. Bij de Utrechtse controlegroep komt de klasse-indeling overeen met die van de Nederlandse bevolking in het algemeen. Van de groep residentiële jongeren behoort een kwart van de vaders tot de lagere middenklasse en ruim de helft valt in de categorie geschoolde en ongeschoolde arbeiders. Ruim driekwart van de moeders behoort tot deze laatste categorieën. Bij de groep thuisloze jongeren zijn 71% procent van de moeders en 59% van de vaders geschoolde of ongeschoolde arbeiders. Een kwart van de vaders behoort tot de hoogste sociale klasse van grote ondernemers, hoge ambtenaren en academici. Door de bank genomen zijn zowel de residentiële als thuisloze jongeren dus in meerderheid afkomstig uit de lagere sociaal-economische strata.

Echtscheidingen. Het echtscheidingspercentage in Nederland bedraagt momenteel 30% (CBS, 1995). Bij echtparen met kinderen is het percentage lager: 16% (Nederlandse Gezinsraad, mondelinge mededeling, oktober 1995; Chorus, 1995). Bij de Utrechtse controlegroep is het percentage scheidingen lager dan op grond van de landelijke gegevens verwacht mocht worden. Bij de twee andere groepen slaat de balans naar de andere kant door. Vooral bij de thuisloze jongeren is het percentage gescheiden ouders extreem hoog: 69% voor de hele groep, 75% bij de thuisloze jongeren met een tehuisverleden.

Opleidingsniveau. In Nederland bezoekt ongeveer 5% van de basisschoolleerlingen een

vorm van speciaal onderwijs. Het percentage respondenten van de Utrechtse controlegroep dat speciaal onderwijs heeft gevolgd ligt iets lager. Van de residentiële en thuisloze jongeren heeft ruim een derde deze vorm van onderwijs gehad. Het opleidingsniveau dat deze jongeren bereikt hebben in termen van *het hoogst gevolgde onderwijs* is vrij laag: 59% heeft een opleiding gevolgd op VBO/LBO/streekschool niveau, 36% op middelbaar niveau (MAVO/(K)MBO). In termen van *voltooid onderwijs* noemt tweederde van de thuisloze jongeren en de helft van de residentiële jongeren de basisschool als hoogst voltooide opleiding. Van de Utrechtse controlegroep heeft bijna 90% een opleiding gevolgd op middelbaar niveau of hoger.

Tabel 3. Overzicht achtergrondvariabelen

Kenmerken	UC	R	Th
aantal	1228	85	108
percentage meisjes	55	41	35
gemiddelde leeftijd *	19 ^a	18 ^b	19 ^a
percentage lage sociale klasse vader**	38	52	59
percentage lage sociale klasse moeder**	46	77	71
percentage gescheiden ouders	11	41	69
percentage speciaal basisonderwijs	4	35	33
percentage laag opleidingsniveau ***	13	54	64
percentage weglopers	5	52	91

* verschillend superscript betekent significant verschillende waarden op tenminste .05 niveau

** ongeschoolde en geschoolde arbeidersklasse

*** hoogst gevolgde onderwijs: LBO/VBO/Streekschool

Weglopers. De opvatting dat thuisloze jongeren per definitie weglopers zijn wordt door de bevindingen van dit onderzoek enigermate gerelativeerd: eenennegentig procent van de thuisloze jongeren zegt één of meerdere keren van huis weggelopen dan wel weggestuurd te zijn. Voor 9% van deze jongeren bleek dit dus niet het geval. Van de residentiële jongeren is ruim de helft ooit van huis weggelopen of weggestuurd. De jongeren van beide groepen waren gemiddeld ruim 13 jaar oud toen zij voor het eerst wegliepen. De Utrechtse controlegroep telt slechts een kleine 5% weglopers. Deze waren ruim twee jaar ouder dan de overige weglopers toen zij voor het eerst van huis wegliepen.

Gehechtheidsindicatoren

Scheidingservaringen. Zowel de thuisloze als de residentiële jongeren blijken een groot aantal verschillende opvoedingssituaties te hebben gekend (zie Tabel 4) en onderscheiden

zich daarin significant van de Utrechtse controlegroep ($F(2,1416) = 1012.2, p < .001$). Voor de leeftijd waarop de jongeren hun eerste scheidingservaring meemaakten geldt hetzelfde: thuisloze en residentiële jongeren verschillen significant van de controlegroep, maar niet van elkaar ($F(2,1388) = 437.6, p < .001$). Binnen de groep thuisloze jongeren kan een onderscheid worden gemaakt tussen jongeren mét ($n=65$) en jongeren zonder internaatsverleden ($n=43$). Thuisloze jongeren zonder internaatsverleden hebben de helft minder verschillende opvoedingssituaties gekend dan de thuisloze jongeren mét internaatsverleden (gemiddelden van resp. 2.4 en 4.9; $t(105.9) = 9.21, p < .001$). Bovendien waren zij gemiddeld vier jaar ouder bij de eerste scheidingservaring (resp. 11.2 en 7.2 jaar; $t(104) = -4.16, p < .001$).

Tabel 4. Overzicht scheidingservaringen: gemiddelden en standaarddeviaties

	UC n=1228	R n=85	Th n=108
aantal opvoedingssituaties *	1.2 ^a (.44)	4.1 ^b (3.0)	3.9 ^b (1.9)
leeftijd 1e scheidingservaring	17.2 ^a (3.1)	9.1 ^b (5.3)	8.8 ^b (5.3)

* verschillend superscript betekent significant verschillende waarden op tenminste .05 niveau

Bij ruim de helft van de residentiële en thuisloze jongeren vond de eerste scheidingservaring vóór het tiende jaar plaats. Dit geldt voor bijna driekwart van de thuisloze jongeren met internaatsverleden. Bij de helft van de Utrechtse controlegroep vond de eerste 'scheidingservaring' strikt gesproken pas op 'volwassen' d.w.z. op 18-jarige leeftijd of later plaats.

Responsiviteit. De tweede indicator van gehechtheid wordt gevormd door de ervaren responsiviteit van de ouders. In Tabel 5 staan de gemiddelden en standaarddeviaties van de twee opvoedingsdimensies zorg en controle zoals gemeten met het Parental Bonding Instrument. De thuisloze jongeren hebben verreweg de minste zorg en de meeste controle ervaren van zowel hun vader als hun moeder. De verschillen tussen de drie groepen zijn significant, met p-waarden $< .001$. Tussen thuisloze jongeren met en zonder internaatsverleden werden geen verschillen aangetroffen.

Gehechtheidsstijl. De opvoedingsstijl van de ouders geeft de door de respondent ervaren mate van beschikbaarheid van de opvoeders weer. Deze maat zou enig verband moeten tonen met de door de respondent beschreven gehechtheidsstijl. Theoretisch vormt deze immers de neerslag van eerdere gehechtheidservaringen. Inderdaad bedraagt het percentage thuisloze jongeren dat zichzelf als veilig gehecht kwalificeert 13%, tegenover 33% van de jongeren uit de Utrechtse controlegroep en 23% van de residentiële jongeren. Variantieanalyse laat zien dat de veilig gehechte respondenten beide ouders als zorgzamer én als minder controlerend hebben ervaren dan de onveilig gehechte respondenten (p-waarden $< .001$).

Tabel 5. Responsiviteitsvariabelen (gemiddelden en standaarddeviaties)

	UC n=1228	R n=85	Th n=108
zorg vader * +	22.1 ^a (6.1)	17.4 ^b (9.2)	12.4 ^c (9.9)
zorg moeder	25.3 ^a (4.4)	20.5 ^b (8.4)	16.2 ^c (9.2)
controle vader	7.4 ^a (4.6)	10.4 ^b (7.4)	13.7 ^c (7.8)
controle moeder	6.9 ^a (4.5)	10.3 ^b (7.7)	14.3 ^c (8.7)

* Alle schalen bestaan uit 10 items en hebben een scorebereik tussen 0 en 30.

+ Verschillend superscript betekent significant verschillende waarden op tenminste .05 niveau

Het sociale netwerk. Er wordt eveneens een relatie verondersteld tussen de responsiviteit van de ouders en de omvang van het sociale netwerk. Op de gezins- en vriendenfactoren van het Persoonlijk Netwerk scoorden de thuisloze jongeren veel lager dan de jongeren uit de residentiële en controlegroep. Dit gold met name voor de gezinsfactor² ($F(2,1310) = 118.23$, $p < .001$; gemiddelden op 10-puntsschaal, min. 10 - max. 100, resp. 29, 56.3 en 66). In de post hoc vergelijking blijkt ook het verschil tussen de residentiële jongeren en de controlegroep significant. De resultaten op de vrienden-factor geven een verschil te zien van de thuisloze jongeren met zowel de residentiële jongeren als met de jongeren in de controlegroep ($F(2,1390) = 28.16$; $p < .001$; gemiddelden resp. 42, 53.3 en 57). Het verschil tussen residentiële en controlegroep bleek in dit geval niet significant.

Voorspellen van thuisloosheid

Om de vraag welke kenmerken het ontstaan van thuisloosheid het beste voorspellen te kunnen beantwoorden is een discriminantanalyse uitgevoerd. In deze analyse zijn alleen variabelen opgenomen die iets vertellen over het verleden van de jongere: de burgerlijke staat van de ouders, het soort onderwijs en opleidingsniveau van de jongere, het aantal opvoedingssituaties, de leeftijd waarop de respondent het eerste opvoedingsmilieu verliet en de responsiviteit van de ouders zoals gemeten met de dimensies zorg en controle.

In de bovenste helft van Tabel 6 staan de variabelen die in de discriminantfuncties zijn opgenomen. De eerste functie heeft het grootste onderscheidende vermogen en laat zien dat de residentiële en thuisloze jongeren vooral verschillen van de 'doorsnee'-jongeren in het aantal verschillende opvoedingssituaties, de jonge leeftijd waarop hun oorspronkelijk opvoedingsmilieu werd opgebroken, de verhoogde deelname aan het speciaal onderwijs en het lagere opleidingsniveau. De tweede functie onderscheidt met name de thuisloze jongeren van de twee andere groepen: hun ouders zijn vaker gescheiden en zij hebben hun moeders als minder zorgzaam en hun vaders als sterk controlerend ervaren.

Tabel 6. Discriminantanalyse

Variabelen	Correlatie van predictoren met discriminantfuncties		
	Functie 1	Functie 2	
opvoedingssituaties	.88		
leeftijd 1e scheiding	-.58		
speciaal onderwijs	.31		
opleidingsniveau	-.28		
gescheiden ouders		.62	
zorg moeder		-.53	
controle vader		.40	
eigenwaarde	1.82	.10	
canonische correlatie	.80	.29	
Wilks lambda	.32	.91	
p-waarde	.000	.000	
	UC -.47	UC -.20	
groeps centroiden	R 3.78	R .55	
	Th 2.84	Th 2.04	
Classificatie	UC	R	Th
	97.7%	.8%	1.5%
Totaal correct	12%	54.7%	33.3%
geclassificeerd: 92.1%	19.1%	28.1%	52.8%

Sociaal netwerk als protectieve factor

De laatste onderzoeksvraag betreft de mogelijke betekenis van een sociaal netwerk buiten de directe gezinscontext voor de preventie van thuisloosheid. Aan de thuisloze en residentiële jongeren is gevraagd om aan te geven op welke personen zij konden rekenen gedurende het laatste halfjaar van hun verblijf thuis, c.q. in het tehuis en hoe tevreden zij waren over de ontvangen steun.

Gemeten met de SSQ-6 bleken de residentiële jongeren te beschikken over meer ondersteunende personen dan de thuisloze jongeren ($t(191)=2.92$, $p < .01$) en daar ook tevredener over te zijn ($t(167.5)=2.81$, $p < .01$). Toespitsing van de vergelijking op residentiële jongeren en thuisloze jongeren met een internaatsverleden geeft een soortgelijk resultaat: residentiële jongeren hadden in vergelijking met de thuisloze jongeren met een internaatsverleden gedurende het laatste half jaar dat ze in het internaat verbleven de beschikking over méér personen op wie ze konden rekenen ($t(148)=-3.53$, $p < .001$) en waren daar ook tevredener over ($t(91.32)=-2.81$, $p < .01$). Nadere analyse laat zien dat vooral de vader, de moeder, de hulpverlener en de pleegouders de personen waren die het verschil in omvang van het netwerk uitmaakten. Veelzeggender worden deze gegevens wanneer wij van de groep residentiële jongeren alleen diegenen in de vergelijking betrekken die hun ouders als even koel en controlerend hebben ervaren als de thuisloze jongeren. Ook van deze groep ($n=33$) blijkt het netwerk significant groter te zijn dan dat van de thuisloze

jongeren met internaatsverleden ($t(96)=2.29, p < .05$), terwijl ook hun tevredenheid over de ondervonden steun groter is ($t(86.7)=2.17, p < .05$). Het verschil in omvang van het netwerk komt in dit geval vooral op het conto van de hulpverleners.

Samenvatting en discussie

In dit artikel wordt verslag gedaan van een onderzoek naar de invloed van de gehechtheidskwaliteit op het ontstaan van thuisloosheid en de omvang en kwaliteit van het sociale netwerk als mogelijke protectieve factor bij het voorkomen ervan. Naast een representatieve controlegroep is gebruik gemaakt van een groep jongeren die, evenals 60% van de onderzochte groep thuisloze jongeren, een internaatsachtergrond hebben. Zoals verwacht worden tussen de drie groepen significante verschillen aangetroffen op alle gemeten kenmerken. De verschillen tussen de controlegroep enerzijds en de thuisloze en residentiële jongeren anderzijds zijn veel pregnanter dan tussen deze laatste twee groepen onderling. Resultaten van de uitgevoerde discriminantanalyse leiden tot de conclusie, dat naast gescheiden ouders vooral het gebrek aan ervaren ouderlijke responsiviteit gezien moet worden als doorslaggevend voor het ontstaan van thuisloosheid.

De vraag naar een mogelijk protectieve functie van het sociale netwerk bij het voorkomen van thuisloosheid kan positief beantwoord worden. De gegevens lijken de theoretische notie dat contacten met belangrijke anderen zoals bijvoorbeeld familieleden, kennissen en hulpverleners de negatieve invloed van ontbrekende relaties met ouders en goede vrienden kunnen compenseren en zo de kans op zwerfgedrag verkleinen een empirische basis te verschaffen: residentiële jongeren konden gedurende hun verblijf in de residentiële instelling beschikken over een uitgebreider netwerk van met name hulpverleners en pleegouders dan de thuisloze jongeren met internaatsverleden. Dit geldt ook voor die residentiële jongeren die hun ouders als net zo weinig responsief beoordelen en even veel verschillende opvoedingssituaties hebben meegemaakt als de thuisloze jongeren met internaatsverleden.

De conclusie moet zijn dat in de ontwikkeling tot thuisloosheid het ontbreken van een veilige gehechtheidsrelatie met één of meer opvoeders in het verleden een risicofactor vormt, die in al zijn consequenties gedurende lange tijd een belangrijke rol kan blijven spelen. De neerwaartse spiraal waarin affectief verwaarloosde jongeren dreigen te geraken en waarbij zij steeds minder in staat zijn zich te verzekeren van ondersteunende, de rol van de ouders compenserende, sociale netwerken lijkt dus doorbroken te kunnen worden door de jongeren hierbij tijdig en doelgericht te ondersteunen. De bevindingen uit het recente onderzoek van Gijtenbeek (1996) sluiten hierop aan. Zijn resultaten laten zien dat een goede analyse van de positie van de jongere in zijn netwerk en intensieve begeleiding bij het initiëren van nieuwe contacten of het herstellen van contact met leden van het netwerk hun uitwerking niet missen en de terugval in thuisloosheid sterk kunnen verminderen.

Summary

Attachment, social network and homelessness in adolescence

The development of homelessness in adolescents and young adults is partially explained within the framework of attachment theory. The relation between the quality of early parent-child interactions on the one hand, and affective development as well as interpersonal relationships later in life on the other, constitutes one of the focal points of the theory. In a group of homeless youth ($n=108$), data were gathered on the relation between family background, parenting style, experiences of separation and loss, and the quality of the attachment relationship. Also, data were obtained with respect to the influence of social support systems. Other groups involved in the investigation were a comparison group of adolescents, formerly in residential care ($n=85$), and a large controlgroup of youth from the 'normal' population ($n=1228$). The results make clear that growing up in a family with divorced parents, and especially a lack of parental responsibility - i.e. little warmth and care combined with much control - should be regarded as decisive factors in the genesis of homelessness. It also appeared that the existence of a social support system can act as a protective factor, and thus play a role in preventing the development of homelessness.

Correspondentieadres: L.W.C. Tavecchio & M.A.E. Thomeer-Bouwens, Vakgroep Algemene Pedagogiek, RU Leiden, Postbus 9555, 2300 RB Leiden

Noten

1. De informatie m.b.t. opleidings- en beroepsniveau van de ouder(s) is bij de Utrechtse Controlegroep verstrekt door de ouder(s) zelf; bij de twee overige groepen door de jongeren.
2. In verband met de hoge uitval van de variabelen relatie met broer en relatie met zuster, is in de berekening alleen de relatie met de ouders betrokken.

Literatuur

- Bie, H. de, & Dortmans, H. (1990). *Thuisloze Jongeren*. Nijmegen: Katholieke Universiteit, ISG.
- Bogt, T. ter, & Praag, C.C. van. (1992). *Jongeren op de drempel van de jaren negentig*. Rijswijk / Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau / Vuga.
- Bowlby, J. (1969-1980). *Attachment and loss* (Vols. 1-3). London: Pelican Books.
- Bowlby, J. (1977). The making and breaking of affectional bonds. I. Aetiology and psychopathology in the light of attachment theory. *British Journal of Psychiatry*, 130, 201-210.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (1995). *Statistisch Jaarboek 1995*. Den Haag: SDU
- Chorus, Jutta (1995, 21 oktober). Het vergeten gezin. *NRC Handelsblad*, Z-bijlage p.3
- Fischer, C.S. (1982). *To dwell among friends: Personal networks in town and city*. Chicago: University Press of Chicago.
- Gijtenbeek, J. (1996). *Thuisloze jongeren op weg. Eindrapport van het evaluatie-onderzoek van een nieuwe methodiek van hulpverlening aan thuisloze jongeren in Den Haag, Rotterdam en Utrecht*. Amsterdam: SCO-Kohnstamm Instituut.
- Hazan, C. & Shaver, Ph. (1987). Romantic love conceptualized as an attachment process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 511-524.
- Haaster, A.G.J. van, Van den Bogaart, P.H.M. & Mesman Schultz, K. (1993). *Landelijk Werkende Residentiële Voorzieningen*. COJ, RU Leiden.

- Heydendael, P.H.J.M. (1969). *Een psychologische studie over thuislozen*. Dissertatie, Katholieke Universiteit Nijmegen.
- Heydendael, P.H.J.M. (1987). *Territoria. Denkbeelden over thuisloosheid*. Inaugurale rede. Katholieke Universiteit Nijmegen.
- Heydendael, P.H.J.M. (1993). Thuislozen en de beleving van hun relaties. In L.W.C. Tavecchio, J.D. van der Ploeg & J.M.Th.G. Roorda-Honée (Red.), *Visies op thuisloosheid: Theoretische inzichten over antecedenten van thuisloosheid en de praktijk van de hulpverlening* (pp. 37-52). Utrecht: Uitgeverij SWP.
- Horst, R. ter (1962). *Thuislozen*. Dissertatie Amsterdam.
- IJzendoorn, M.H. van (1992). *Het stempel van ouders op de gehechtheid van het kind*. Rijksuniversiteit Leiden.
- IJzendoorn, M.H. van, Bakermans-Kranenburg, M.J., Haas, M.H. de, Ruiter, C. de, & Zwart-Woudstra, H.A. (1993). *Vragenlijst Gehechtheidstijlen. Nederlandse vertaling en validatie van Hazan & Shaver's Attachment Styles*. Ongepubliceerd manuscript. Leiden: Centrum voor Gezinsstudies.
- Kolk, A. (1989). *Ontwikkelingsantecedenten van psychisch dysfunctioneren, in het bijzonder de fobie*. Dissertatie, Universiteit van Amsterdam.
- Loef, S. van, & Wever, G.M.L.M. (1995). *Thuisloze jongeren in Nederland*. Den Haag: SGBO.
- Marris, P. (1991). The social construction of uncertainty. In C.M.Parkes, J. Stevenson-Hinde, & P.Marris (Eds.), *Attachment across the life-cycle* (pp. 77-90). London/New York: Tavistock/Routledge.
- Mayseless, O. (1990, July). *Attachment patterns of adults: New findings and a new scale*. Paper presented at the Fifth International Conference on Personal relationships, Oxford, England.
- Meeus, W. (1990). Ouders en leeftijdsgenoten in het persoonlijke netwerk van jongeren. *Pedagogisch Tijdschrift*, 15/1, 25-37.
- Meeus, W., & Hart, H. 't (Red.) (1993). *Jongeren in Nederland. Een nationaal survey naar ontwikkeling in de adolescentie en naar intergenerationele overdracht*. Amersfoort: Academische uitgeverij.
- Ministerie van WVC (1993). *Zwerfjongeren helpen. Een notitie over thuisloze jongeren*. Den Haag.
- Mullink, J.A.M. (1963). *Thuisloze mannen*. Dissertatie, KU Nijmegen.
- Nagel, W.H. (1977). *Het werkschuwe tuig*. Alphen aan de Rijn.
- Parker, G., Tupling, H., & Brown, L.B. (1979). A Parental Bonding Instrument. *British Journal of Psychology*, 52, 1-10.
- Ploeg, J.D. van der, & Scholte E.M. (1990). *Lastposten of slachtoffers van de samenleving*. Rotterdam: Lemniscaat.
- Ploeg, J.D. van der, Gaemers, J., & Hoogendam, P.H. (1991). *Zwervende Jongeren*. Leiden: DSWO Press.
- Sarason, B.R., Pierce, G.R., & Sarason, I.G. (1990). Social support: The sense of acceptance and the role of relationships. In B.R. Sarason, I.G. Sarason & G.R. Pierce (Eds.), *Social support: An interactional view* (pp. 97-125). New York etc.: John Wiley & Sons.
- Sarason, I.G., Levine, H.M., Basham, R.B., & Sarason, B.R. (1983). Assessing social support: The Social Support Questionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44(1), 127-139.
- Sarason, I.G., Sarason, B.R., Shearin, E.N., & Pierce, G.R. (1987). A brief measure of social support: Practical and theoretical implications. *Journal of Social and Personal Relationships*, 4, 497-510.
- Sroufe, L.A., & Fleeson, J. (1986). Attachment and the construction of relationships. In W.W. Hartup & Z. Rubin (Eds.), *Relationships and development*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Stefanidis, N., Pennbridge, J., MacKenzie, R.G., & Potharts, K. (1992). Runaway and homeless youth: The effects of attachment history on stabilization. *American Journal of Orthopsychiatry*, 62(3), 442-446.
- Suess, G.J., Grossmann, K.E., & Sroufe, L.A. (1992). Effects of infant attachment to mother and father on quality of adaptation in preschool: From dyadic to individual organisation of self. *International Journal of Behavioral Development*, 15, 43-65.
- Tavecchio, L.W.C., Dijkstra, F.E.M., Oomen-van de Kerkhof, H.W.J.M., Roorda-Honée, J.M.Th.G., Thomeer-Bouwens, M.A.E. & Wouters, L. (1991). *Affectieve verwaarlozing en thuisloosheid. Een haalbaarheidsstudie vanuit het perspectief van de gehechtheidstheorie*. Rijksuniversiteit Leiden: Vakgroep Algemene Pedagogiek.
- Tavecchio, L.W.C. & Roorda-Honée, J.M.Th.G. (1994). Thuisloze jongeren: Gezinsachtergronden en opvoedingsfactoren. In J.R.M. Gerris (Red.), *Gezinsonderzoek, deel 8: Pedagogische ondersteuning van gezinnen en hulpverleners* (pp. 81-94). Assen: Van Gorcum.
- Tavecchio, L.W.C., Ploeg, J.D. van der, & Roorda-Honée, J.M.Th.G. (Red.) (1993). *Visies op thuisloosheid. Theoretische inzichten over antecedenten van thuisloosheid en de praktijk van de hulpverlening*. Utrecht: Uitgeverij SWP.
- Thomeer-Bouwens, M.A.E., Tavecchio, L.W.C., & Meeus, W.H.J. (1996). *Zonder thuis - zonder toekomst? Een empirisch onderzoek naar ontwikkelingsantecedenten van thuisloosheid bij jongeren*. Utrecht: NIZW Uitgeverij.

- Tilburg, T. van (1985). *De betekenis van ondersteuning in primaire sociale relaties*. Amsterdam: VU Uitgeverij.
- Vereniging van Nederlandse Gemeenten. (1990). *Dak- en Thuislozen. Aantallen, opvang en gemeentelijk beleid. Een inventariserend onderzoek*
- Wit, J. de (1987). Protectieve factoren: Wetenschappelijk en maatschappelijk een uitdaging. In H.J. Groenendaal, R.W.J. Meijer, J.W. Veerman & J. de Wit (Red.), *Protectieve factoren in de ontwikkeling van kinderen en adolescenten* (pp. 9-16). Lisse: Swets & Zeitlinger.

Trefwoorden

Swidoc systematische code: 8.4. Jongeren

Swidoc trefwoorden:

gehechtheid
thuislozen
opvoedingsondersteuning